

ELS HIPOCORÍSTICS EN -O [tipus Manuel > Nelo] en valencià: una INTERPRETACIÓ

Emili CASANOVA

1.- D'entre totes les **derivacions afectives** associades a antropònims per a formar hipocorístics usades en el català de València, en destaca una: la terminació *-o* àtona final, la qual presenta dos trets singulars, que ens obliguen a intentar explicar-la:

a) És una terminació externa fonèticament i estranya dins el corpus sufixal de la llengua. En efecte,

- cap sufix català acaba en *-o* àtona.

- la terminació *-o* afegida al nom propi va en contra dels principis de la llengua, la qual rebutja les *oo* àtones finals, davant el grau \emptyset i *-e*.

b) És la terminació hipocorística considerada com a més popular pels valencians, pròpia del llenguatge i registre col·loquial, emprada tant per a adreçar-se a un conegut, amic o familiar com per a referir-s'hi sense estar presents, que documentada al segle XVII a tot el País Valencià i Tortosa té una freqüència d'ús aclaparadora al XVIII i XIX i primera part del XX per a marcar l'element popular i castís valencià davant el castellà i davant les capes altes i il·lustrades valencianes. En les últimes dècades ha sofert un fort retrocés davant la modernització i bandejament del model rural i davant la universalització de la cultura, i per tant d'un nou sistema de plasmació de l'afectivitat i l'expressivitat en la comunicació.

2.- La formació d'hipocorístics en català¹.

En català, el sistema més antic i segurament l'únic genuí per a formar hipocorístics és l'abreujament per afèresi de la primera part del nom, amb els tipus següents:

a) Manteniment de la darrera o últimes síl·labes:

Nicolau > Colau

Cristòfol > Tòfol

Miquel > Quel

Isabel > Bel

b) Amb una deformació prèvia de l'antropònim:

Gabriel > Gabiel > Gabiello

Raimund > Raimundó > Mundó

c) Afegint sufixos que allarguen el nom abreujat. Els més usats en són:

- et / -eta: Huguet, Roseta, Isabeleta
- ó / ona: Rafeló, Po
- í / -ina: Teresina, Angelina
- ot / -ona: Jaumot, Perot
- ico / -icona: Perico, Tónico

d) Sobre el nom originari prèviament transformat per un sufix afectivo-diminutiu:

- Josepó > Po / Pono / Pona
- Joaquimet > Quimet

e) Combinant els diversos tipus:

- Quico / Quiquet-eta

Contra aquest sistema tradicional, és hui molt general l'esquema següent:

- O l'abreujament per acòpope, d'influència castellana: Bartolo, Fede, Javia, Tere, Imma.

- O la introducció d'hipocorístics-malnom ja formats en altres llengües: Xelo, Willi, Gigi, tipus difícils d'eliminar de la llengua, per la càrrega d'expressivitat, de novetat fora del comú, d'exotisme que per definició conté la formació hipocorística, i que malauradament està eliminant el nostre sistema tradicional.

2.1. *Evolució històrica.* A falta d'un estudi exhaustiu, una anàlisi dels materials medievals i dels segles XVI i XVII arreplegats pel *Patrom* català i per mi mateix presenta una ampla documentació de la formació de llinatges amb:

- l'allargament del nom originari amb sufixos diminutivo-afectius, que marquen una relació filial:

- et: Jaumet, Vicentet
- ot: Jaumot, Junot, Perot
- ó: Feló, Marcó

(S'hi veu com les dones no porten terminacions en *-ota*, etc, només en *ona*).

- l'abreujament, però més escàs:

- Mingo, Jogim, Franco, Colau, Quel.
- (són generalment prenom tot ja del segle XVII).

- A l'hora, d'origen castellano-aragonés es registren bona cosa de prenom (Domingo, Beneyto) i cognoms (Visedo, Bueso).

Aquestes dades mostren com fins al XVII era més normal el fenomen de la formació de derivats afectius amb sufixos que amb el mecanisme de l'abreujament, més propi a partir de l'època moderna (a primeries del XVII)².

2.2.- Aquests esquemes documentats ja des de l'Edat Mitjana els han continuats fins avui en tot el català, tot predominant l'*abreujament*. Com es veu en la documen-

tació consultada [Baró de Malta, Pitarra,...] i per les enquestes efectuades, tota l'àrea catalana forma els diminutius-hipocorístics de la mateixa manera:

- ot: Jaumot
- ó: Feló
- et: Cioneta, Quimet
- abreujant: Francesc > Cesc
Jacinto > Cinto

Tots els prenomes catalans d'origen castellà (Jacinto, Isidoro, Isidro, Leopoldo) es formen hipocorísticament amb l'abreujament (Cinto, Doro,...), fet que mostra que des del XVII, època d'entrada d'estos prenomes, el català usava l'abreujament i a més no era capaç d'eliminar la *-o* final.

Fet i fet, el sistema català general és la permanència del sistema tradicional, amb un ús comú dels sufixos per a formar diminutius i per a formar hipocorístics.

3.- L'hipocorístic valencià en *-o*.

Encara que no s'ha fet cap estudi fins ara sobre aquest hipocorístic, diversos gramàtics i lexicògrafs n'han opinat.

a) *Consideració sobre el seu valor col·loquial i vulgar:*

F. De B. Moll ["Gramàtica valenciana"] coincideixen a considerar els noms acabats en *-o*, com a típics del valencià però propis de l'àmbit familiar i col·loquial.

"Son usats també en el valencià popular uns atres sufixos per a la formació d'afectius derivats de noms propis de persona, però es tracta de formes vulgars només tolerables en les imitacions del parlar familiar, com *-ico*, *ica* en Pepico, Vicentica,... i *-o* àtona, i est cas es sol escapar l'inicial del mot, com Cento (de Vicent), Quelo (Miquel)³,...

b) *Origen etimològic.*

Joan Coromines ha apuntat tant en el DCat com en altres articles que els hipocorístics en *-o* final valencians són d'origen mossàrab o morisc, és a dir, que es deuen als hàbits moriscs empeltats en els valencians."

"D'allò altre hi ha fins i tot alguna cosa en formes vulgars o acariciatives dels noms de persona com Tono, Ximo⁴."

E. Moreu-Rey⁵ ha apuntat que potser es dega a una masculinització acastellanada amb el morfema *-o* castellà a partir dels femenins.

Particularment no crec en cap de les dues explicacions: en la de Coromines perquè la documentació i el funcionament en pro de l'expressivitat dels hipocorístics ho desmenteixen; en la de Moreu Rey, perquè a més que ell ho apunta sense fe, el distint funcionament dels hipocorístics masculins i femenins ho fan difícil d'acceptar.

Tampoc no crec en altres idees que m'han suggerit alguns amic filòlegs:

- No crec que es dega a un canvi accentual del sufix diminutiu antic *-ó / -ona*, hui viu en el català general, i també en valencià residualment (una micona 'miqueta', la Pepona, la Pona), a pesar que reconec que és un dels mecanismes més emprats a l'hora de formar hipocorístics, per exemple en castellà, però sense activitat en català fins hui en dia.

- Tampoc no crec que procedisca del sufix *-ot*, hui encara viu com a diminutiu o com a augmentatiu, i també residualment en valencià (el tio Perot, el Parotet, grandot), que va deixar de marcar definitivament diminutiu quan a partir del XVII el sufix *-ote* augmentatiu castellà el va inutilitzar (ja amb canvi a augmentatiu des de la fi del XV).

- Tampoc no naix per la simple interferència dels hipocorístics castellans acabats en *-o*, com Bartolo, ...

4.- Inventari de noms en *-o*.

La majoria de noms amb hipocorístics en *-o* es caracteritzen per provenir de noms de sants i per haver estat molt freqüents en altres èpoques, d'haver estat els més tradicionals a València:

(Vicent) Cento (Viçantet, Viçantico / Viçanteta, Viçantica)⁶.

(Rafael) Felo (Rafaleta).

Gabielo (la Gabiela, malnom).

Gasparo (la Gaspara, malnom, filla del tio Gaspar).

Jesuso.

(Joan) Joano / Juano (Saenz de Juano, llinatge).

(Ismael) Melo (Ismaela), Maelo, (Ismaelet), (Melo és cognom).

(Manuel) Nelo (Manuela, Neleta).

Paqualo.

(Josep) Pepo (Pepona, Po-Pona).

(Miquel) Quelo (Miquelo).

(Sebastian) Tiano.

Tomasso (Tomassa).

(Antoni) Tono (Tona, Toni, Toneta).

(Lluís) Lluiso.

Venturo / Ventura.

(Salvador) Voro (Vaoro, Saoro, Saoret, Soro, Salvoret).

(Baltasar) Saro.

(Joaquim) Ximo (Jogim, Joaquina).

A més, existeixen molts noms usats hipocorísticament acabats en *-o*, procedents de noms castellans: Bartolo, Berto, Bolònio, Cinto, Doro, Gildo, Gostino, Mingo, Moncho, Nasio, Nardo, Poldo, Quico, Tello, Tito,...

5.- Explicació de la terminació en *-o*.

5.1.-

a) Els hipocorístics en *-o* són considerats com els típics valencians, els que més

marquen afectivitat i familiaritat. Són usats en el llenguatge col·loquial, en l'únic registre on fins ara ha viscut el valencià, tant rescrit (literatura costumista de col·loquis i sainets) com oral (entre amics i familiars), i en canvi han estat bandejats del llenguatge i de l'ambient culte, excepte en els casos que amb la seua utilització s'ha volgut marcar la pertinença a València: Voro, Nelo Pellicer (periodista),...

b) Conviuen i s'intercanvien amb els altres sistemes de marcar l'afectivitat: *-et, to de veu, ...* depén context i persona, ... És a dir aquest sistema no ha eliminat els altres mai.

c) La verdadera marca hipocorística és la terminació en *-o* més l'afèresi, tot combinat: *Cento*.

d) El sistema no ha tingut el mateix desplegament per a referir-se a les dones. Així, llevat de casos concrets, el sistema hipocorístic femení més general és el manteniment ple del nom al qual s'afeg un sufix: Viçanteta, Rafeleta, Salvadora, Mercedetes,...

Les excepcions més conegudes a esta regla són:

Tono / Toneta, Po / Pona (amb afèresi).

Sembla que formes com *Centa, Nela, Quela* es considerarien massa vulgars per a una dona i que formes com *Vicenta, Juana* no aportaven cap distintiu hipocorístic; no era prou marca.

Això ha fet que haja desenvolupat un sistema més ample de sufixos:

-et / eta: Marieta, Pereta, Angeleta.

-iu / iua; iues: Ampariues, Mariu, Conxeues (el mateix sufix que en *poqui*, *xicoti*, *caminiu*).

-ines / ina: Angelines, Teresina.

i els altres en:

-icó, -icona (Pericona).

-ico, -ica (Perica).

-ó, -ona (la Miconna).

-illo, -illa (Pepilla).

- el manteniment de l'article: la Conxa.

5.2.- Factors que hi actuen:

a) Al segle XVII, la valoració de l'element popular de la vida i per tant del registre popular de la llengua, a crescuda en valencià per la pressió castellanitzant i la poca relació amb el registre culte, fa que el parlant volent crear formes de dir i vocables més marcats, més expressius, actue els mecanismes de derivació i en especial el sistema diminutiu i sobre els noms de persona.

b) València ja separada de la resta del català al segle XVII, havia ja des del XV,

almenys, sobreusats els elements diminutiu-afectius: pobrelleta,... (Isabel de Ville-
na, Jaume Roig).

c) Comença a desplegar les diverses possibilitats de marcar l'afectivitat:

- Afegir els sufixos diminutius al nom primitiu, sobretot el sufix productiu univer-
sal *-et*: Viçantet,... (xiquet, nuet-nuetet, mica-miqueta, micoteta), sistema que no
qualla com a hipocorístic per la seua valoració massa diminutiva i perquè si no
s'entrebancava la diferenciació pel sufix entre pare i fill entre gent d'un mateix
poble amb el mateix nom:

Joan - Joanet - Joanetet

d) Reduir per afèresi la primera part del nom:

Joan Vador, ...
Fel, Cel, Xim, Mel, Quel, ...,

sistema que deuria haver triomfat com en la resta del català, perquè a més de ser el
sistema de la llengua podia rebre sufixos diferenciadors, però tres obstacles, tal
vegada, ho impediren:

- La consideració del monosil·labisme com a element propi de la llengua, com
l'element més caracteritzador del valencià envers el castellà [Diccionari de
monosíl·labs, poemes]: Quel contra que.l, Cent contra cent/sent,...

- La terminació \emptyset és normal dins la llengua.

- La diferent estructura formal entre el masculí i el femení, norma en la llengua, i
com ja hem dit els hipocorístics busquen asistematicitat, estranyesa,...

e) Fer una combinació afèresi + sufix: Quimet - Quimetet, (com xiquet - xicotet),
però tampoc no haguera salvat l'oposició generacional.

5.3.-

Aleshores buscant una *expressivitat carinyosa, sonora, rara*, amb un valor inten-
cional marcadament expressiu, que complisca tots els requisits desitjats, troben una
de les vocals més antivalencianes: la *-o* final, ja eliminada al IX i eliminada general-
ment a l'hora d'adaptar un castellanisme: regal, alivi, ... i l'afegeixen a l'afèresi:
Gim-o [any 1605], i prompte la consideren com a morfema sufix hipocorístic, cari-
nyós, i l'estenen a la resta de noms i fins i tot a noms apel·latius (És el mateix cas
que el castellà Pili, Mili,...). És a dir la vocal *-o* no catalana s'introdueix en la llen-
gua i en la vida popular.

5.4.- *Com arrela en valencià en la mateixa època que Carles Ros elimina la
major part de les -oo finals dels castellanismes?*

Contra la tendència sistemàtica a eliminar la *-o* final, triomfarà la *-o* en els hipo-
corístics; perquè la marca d'expressivitat i d'afectivitat pot mantindre's fora del sis-

tema, tot marcant millor la sonoritat i la individualització de la parla. A més tindrà una gran ajuda en:

- L'existència ja prèvia de molts noms en *-o* provinents del castellà i de l'aragonès: Domingo, Jacinto, Doro; Vicedo, Bueso, Mingo, Poldo.

- La progressiva entrada de mots usats en l'àmbit afectiu en *-o*: iaio, abuelo, lolo 'avi'; l'evolució de senyor a so: el so Pepe, l'ús de tio en lloc de don referit a persones normals,...

Tot açò començat al XVII s'estén ja imparablement durant el XVIII com es pot veure en la literatura popular⁷.

5.5.- Tant s'arrela la *-o* final en el sistema expressivo-afectiu que la llengua comença a crear o a introduir mots apel·latius en *-o* final: *guilopo, moixo, sompo, cuento, sanguango, nano, xitxo, xorro* i elimina el sufix *-er* davant *-ero*: *fallero, pardalero, tripero, mongero*,... tots usats des del XVII en el llenguatge popular.

I més encara crea buscant una major expressivitat postverbal en *-o* àtona com *trasto, misto, gasto, desbelego, retrió*,...⁸

5.6.- Pels mecanismes de formació d'hipocorístics la terminació *-o* inexistent en el sistema de la llengua podria haver arrelat en valencià tranquil·lament sense ajudes externes i funcionar com un sufix. Ara bé, el contacte històric i cada vegada més unidireccional del castellà sobre el català a partir del XV, fa que ens preguntem si la terminació en *-o* haguera triomfat sense l'ajuda del castellà. És difícil afirmar res en aquest punt, però crec sincerament que no:

- Perquè el castellà, si més no, va anul·lar els ressorts de defensa interna del valencià.

- Perquè els noms castellans vius a València des de sempre ajudaven a la familiarització d'eixos hipocorístics.

- La resta del català no ha seguit els mateixos passos.

A favor de l'autotocnia, en canvi, tenim:

- La asistematicitat de la formació dels hipocorístics.

- La impossibilitat de trobar altra solució per a marcar la raresa.

- La tendència afectivo-diminutiva dels valencians, superior a la catalana, els quals encara estan en el sistema del XV.

- L'entroncament social del sufix.

En tot cas, genuí o no, el sufix *-o* formador d'hipocorístics ha de ser acceptat pels gramàtics i considerat com una de les senyes particulars dels valencians.

En tot cas, la conjunció de factors per a explicar la terminació és molt productiva.

NOTES

1. Els nostres autors han tractat poc dels hipocorístics. Per exemple, A.M. Badia i Margarit, *Gramàtica catalana*, Gredos, Madrid, 1962, vol II, p. 310 “Perot, Jaumet i Joanot, abans diminutius”.
Martí Gadea, *Diccionario Valenciano-Castellano*, València, 1891 («Nelo - la - m, f, vulg. ‘Manuel’».)
Alcover-Moll, DCVB, Palma, 1962; Gasparo, “forma vulgar afectuosa”, Vaoro, “intensificatiu afectuós”; E. Moreu Rey “Antroponímia, LRL, Niemeyer Verlag, V 2, 1991, p. 165, “els hipocorístics han servit per a distingir dins d’una família...; també per a marcar diferències socials”.
F. de B. Moll, *Gramàtica Històrica Catalana*, Universitat de València, 1990, p. 194.
Únicament E. Moreu Rey, “Derivacions afectives d’antroponims (hipocorístics)” en “*Toponímia urbana i onomàstica varia*” ed. Moll, 1974, p. 77-109, destaca l’interès del seu estudi per a la llengua en general i per a l’antroponímia; aporta un llistat de criteris de formació d’hipocorístics i en fa una observació molt significativa, “Gràcies a l’abreujament els noms adquireixen un volum que coincideix amb la forma canònica que en català és el monosíl·lab freqüentment”.
Vegem també T. Buesa, “*Antroponimos afectivos con palatal en Aragón*” en Miscelánea Zamora Vicente, Madrid, 1989, vol. 2, p. 39-100, i “*Recursos fónicos en la afectividad de los antroponimos*”, en Actas del I Congreso Int. de Historia de la Lengua Española, Cáceres, 1987, vol. II, p. 1612-1641. Com un paral·lelisme amb el valencià, Buesa observa com a l’Aragó (zona constitutiva) no estan tan desenvolupats, els hipocorístics com a Sud-amèrica (zona consecutiva), i com el seu paper el fan els diminutius afegits als antroponims primitius.
També observa com “els noms més populars i coneguts formen més hipocorístics que els altres; com la creativitat de noms carinyosos augmenta en l’època moderna i com la major part dels hipocorístics naixen dins el món infantil”.
F. Gonzalez Ollé “*Antroponimos hipocorísticos navarros de mediados del XVI*”, en Homenaje a J.E. Urra, 1971, p. 485-491.
2. Ni en la literatura popular valenciana (Cançoners satírics valencià, l’Espill, “Unes cartes amoroses del segle XVI en català, ed. d’Eulàlia Duran, ... Les germanies de València, ed. d’Eulàlia Duran, ni en obres literàries catalanes anteriors al XVIII apareixen hipocorístics en -o àtona, sí en -ot i ó (Joanot, Perot; Feló, Po, Pericó, Quim i Quimet Vicent, Johan, Domingo).
3. F. de B. Moll, *Els llinatges catalans*, ed. Moll, 1982, p. 76-77, “*Joano, nom propi d’home, forma vulgar i dialectal valenciana*”.
F. Valor, *Millorem el llenguatge*, 3 i 4, València 1979, vol. 2, p. 88, “Els noms personals nostres no són aqueixes formes vulgars o simplement familiars; Manel o Nelo, sinó Manuel, ni Ximo ni Xim o Quim, sinó Joaquim”.
M. Sanchis Guarnier, *Gramàtica valenciana*, ed. Torre, València, 1950, p. 210.
4. J. Coromines, “*La unitat de la llengua com a fet científic*”, en *Els Països Catalans: Un debat obert*, Tres i Quatre, València, 1984, p. 85-94.
5. En *Toponímia urbana*, p. 83.
6. Una prova de la modernor dels hipocorístics és que no han deixat llinatges, excepte, amb reserva, Melo (<d’Ismael) i Saenz de Juano.
El buidatge d’una part del cens de València de 1646 (ARV, Governació, 4828) ens ho confirma:
firma:
Hi trobem:

Prenoms
Thomàs

Cognoms
Polo

Vissent
Frances
Jasinto
Chuachim/Joachim
Josepe
Marco

Cabot
Beneyto
Esquero
Alfonso
Ferrando
Moreno
Alfaro
Crespo
Ferrero
Bartolo
Diago
Visedo
Soro
Vaello
Viciano

7. Tan populars són a València els hipocorístics en *-o* des del XVIII, que donen nom a molts personatges de col·loquis:

Miquelo de Russafa
Chimo el Gros
Quelo
Pascalo
Tomasso
Saro Perrenque
Nelo el Tripero

El Chufero
El Semolero
Pepo de Horta
Tito Bufalampolla
So Christòfol
Valdoro el cert

8. M. Alvar Esquerra en "*Vitalidad y pervivencia del sufijo nominalizador -o*" Serta F. Lázaro, 1983, p. 47-64, és el primer a adonar-se del valor sufixal de la terminació àtona *-o*. Contra esta opinió, Jordi Colomina, *El valencià de la Marina Baixa*, Generalitat Valenciana, 1991, p. 47.

ELS RENOMS A LES LLISTES ELECTORALS

Josep S. Tormo, d'Alcoi, ens tramet un retall del diari "El País" del dia 21 de maig de 1995, on hi ha un reportatge sobre un grup de 13 joves de Xixona, d'edats inferiors a 30 anys, que formaven la candidatura d'un partit polític per a les eleccions municipals que se celebraren una setmana després.

Transcrivim d'aquell diari: "Su forma de hacer campaña también es divertida. Se dirigen directamente a los jóvenes de su edad, con los que hablan en los centros deportivos y culturales y en los discobares del pueblo. [...] Pronto se dieron cuenta de que entre la juventud del pueblo nadie conocía a Rafael López, Carles Sirvent o Josep Melgar. Sin embargo eran famosos *Sebot*, *Rabut* y *Jabato*. Había que hacer algo, y descubrieron que la ley permite que en las listas oficiales figuren, entre paréntesis, los sobrenombres por los que son más conocidos los candidatos. Era la solución, y los electores podrán votar a *Cucú*, *Pitet*, *Bola*, *Xaveta*, *Pike* y demás compañeros. 'Así nos conoce la gente, y así nos presentamos', dice el cabeza de lista. Sus mote aparecen destacados en el Boletín Oficial. Son los alias de Xixona. 'Si los jóvenes que todavía no tienen edad para votar pudieran ir a las urnas, está claro que sacaríamos la alcaldía'."